

УДК 340.113.1

І. І. ОНИЩУК,*здобувач кафедри теорії та історії держави і права
Львівського державного університету внутрішніх справ***ТЕРМІНОЛОГІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО АКТА**

Висвітлено проблему термінології нормативно-правового акта. Розглянуто основні правила формулювання юридичних термінів.

Юридична термінологія як сукупність термінів та система словесного вираження понять і категорій права є специфічним засобом висловлення змісту нормативно-правового акта. Термінологічна система права становить своєрідне ядро, що об'єднує всі структурні елементи й стилістичні зрізи юридичної мови. Із загального юридичного масиву викристалізуються найбільш вдалі й точні терміни, що позначають найважливіші юридичні поняття, які набувають статусу нормативно-правових, а потім використовуються у всіх сферах юридичної діяльності, у всіх видах нормативно-правових актів. Основу термінологічної системи права утворюють наукові терміни, які змінюються й розвиваються в міру розвитку юридичної науки.

Дослідження термінології нормативно-правового акта є предметом спеціального наукового вивчення як українських дослідників (Н. Артикуци, А. Красницької, С. Толстої, З. Тростюк, А. Ткачука тощо), так і зарубіжних (Н. Влащенко, Т. Губаревої, М. Давидової, В. Каратухіна, К. Келлі, Н. Краснослободцевої, О. Піголкіна, Є. Шугріної тощо). Нерідко погляди науковців не тільки не збігаються, а й суперечать один одному.

Мета цієї статті – з'ясувати термінологію нормативно-правового акта, розглянути основні правила формулювання юридичних термінів та виокремити основні вимоги до термінології нормативно-правового акта.

Обумовлені правовою логікою системність та внутрішня узгодженість – важливі риси юридичної термінології. Юридичні терміни становлять складну органічну систему, перебувають між собою у різноманітних зв'язках. Існує ціла низка проблем, пов'язаних з упорядкуванням системи юридичних термінів. Ці проблеми стосуються ієрархічних логічних зв'язків і відношень між юридичними термінами та їх елементами, терміносистемами (галузевими й міжгалузевими, галузевими й загально-правовою терміносистемою), критеріїв та відповідних логічних рівнів класифікаційних

основ юридичної термінології [1, с. 81].

Термін (від лат. *terminus* – межа, кордон) – слово або словосполучення, яке точно й однозначно визначає чітко окреслене спеціальне поняття будь-якої галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо, його співвідношення з іншими поняттями в межах спеціальної сфери. На відміну від слів загальної лексики, які часто є багатозначними та мають емоційний відтінок, терміни в межах сфери застосування є однозначними й позбавлені експресії [2].

У ДСТУ 3966-2000 усталено такі основні вимоги до терміна: однозначна відповідність терміна поняттю; відповідність лексичного значення терміна позначуваному ним поняттю; системність; раціональна стислість; словотворча (дериваційна) здатність; мовна правильність [3].

У вимогах до оптимальної стислості визначення поняття передбачено, що текст повинен складатися з одного речення і містити терміни інших понять, але не їх визначення [4, с. 125].

Абсолютна більшість термінів, що використовуються в різних юридичних документах, «приходить» із нормативно-правових актів або доктринальних джерел. Системність термінології в нормативно-правовому акті зумовлюється використанням слова для позначення ключових елементів правової норми, відношень з іншими термінами, тенденцією до однозначного вживання, відсутністю емоційно-експресивних і стилістичних синонімів, проявом оціночного чинника [5, с. 146].

Юридичний термін – це слово або словосполучення, що виражає поняття правової сфери суспільного життя і має визначення в юридичній літературі (нормативно-правових актах, юридичних словниках, довідниках, енциклопедіях, наукових працях тощо). За наявності визначення у нормативно-правових актах юридичний термін вважається кодифікованим. Він стає еталоном для використання в усіх законодавчих і підзаконних актах, діловій документації та сфері усної правової комунікації.

Юридичний термін, який створюється і функціонує у правовій науці, може не фіксуватися в нормативно-правових актах, а мати лише наукову дефініцію чи кілька наукових дефініцій, які представляють різні наукові підходи й школи, різні аспекти вивчення одного й того самого правового поняття [6].

О. Скакун подає визначення юридичної (нормотворчої) термінології як системи юридичних термінів, словесних позначень понять, що використовуються при викладенні змісту закону, іншого нормативного акта чи нормативного договору. Юридична термінологія ґрунтується на додержанні нормотворцем сукупності вимог до використовуваних термінів: *однозначність* (уживання термінів у певному законі в одному й тому самому значенні), *загально-вживаність* (уживання термінів відомих, усталених, а не створених законодавцем для певного закону; у разі вживання терміна вперше – обов'язкове його пояснення), *стабільність* (усталеність термінів, а не зміна їх із прийняттям кожного нового закону), *доступність* (термінологічна простота й відповідність змісту норм права), *визначеність* (чіткість термінів, що виключає різне трактування думки законодавця), *узгодженість* (координованість різних термінів) [7, с. 357].

Для єдності юридичної термінології при позначенні в нормативному тексті певного поняття необхідно послідовно вживати один і той самий термін, а при позначенні різних понять використовувати різні терміни. Прийняті нормативно-правові акти термінологічно стикуються між собою і містять бездоганні дефініції, єдині, наскрізні для всієї галузі законодавства. Понятійний апарат усіх галузей права має «модельні» терміни і визначення, що виражають найзагальніші та найістотніші ознаки предмета або явища. Поняття можуть набувати подальшого розвитку в галузевих нормативних актах, однак уточнене визначення все одно має спиратися на основну (базову) дефініцію. Неточність у застосуванні терміна може спричинити неправильне розуміння правової норми [8, с. 512].

Використання в нормативно-правовому акті маловідомого технічного терміна супроводжується його офіційним тлумаченням. У цьому аспекті важливого значення набувають техніко-юридичні дефініції, які представляють офіційно визначене технічним терміном поняття. Вони, як правило, розміщуються на початку нормативно-правового акта. Всі використовувані в нормативно-правовому акті дефініції розміщують в окремому статтю, якій дають назву

«Основні поняття», або «Основні терміни і поняття», або «Визначення основних понять». Дефініції розміщуються в статті в алфавітному порядку. Вони також можуть розміщуватися в тій частині тексту, де вперше вживається термін [9, с. 531].

Р. Бержерон рекомендує звертати особливу увагу на однозначність термінів та назви нормативно-правового акта. Необхідно уникати не тільки роздвоєння назви нормативно-правового документа, але й також заміни її на технічне позначення, таке, як просте датування або прізвище уповноваженої особи, причетної до його прийняття. Інакше назва, відсилаючи читача до належного тексту, не міститиме інформації про зміст закону. Назва виконує дві функції: сприяти пошукові нормативно-правового акта та інформувати читача про загальний зміст нормативно-правового акта [10].

Однозначність і максимальна точність інформації в нормативно-правових актах досягається за рахунок логічної послідовності викладення думки, її смислової завершеності, використання єдиних способів формулювання приписів, використання термінів із чітким та суворо визначеним змістом, визначення слів та виразів у прямому і безпосередньому їх значенні. Стислість, сконцентрованість, однозначність, простота розуміння є важливими вимогами. З іншого боку, слід дотримуватися «мовних заборон» – уникати метафор та образних виразів, слів у непрямому значенні, іншомовних слів і термінів, спрощених словосполучень [11, с. 102].

У методичних рекомендаціях Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України (2007 р.) особливо наголошується на тому, що текст проекту нормативно-правового акта викладається стисло, державною діловою мовою, по можливості короткими фразами. Не рекомендується застосовувати вислови з багатьма підрядними реченнями. Особливу увагу запропоновано звертати на точність термінології. Визначення термінів має відповідати їх розумінню в літературній мові, спеціальних науках та чинному законодавстві, однакове у всьому тексті закону. Якщо термінологія обмежується лише певним законом, то повинно надаватися відповідне застереження, як-от: «Для цілей цього Закону вживаються такі терміни і поняття» або «У цьому Законі терміни вживаються в такому значенні» [12, с. 13].

Оскільки юридичний словник постійно еволюціонує з розвитком держави і права, у його складі, крім широковживаної термінологічної лексики, є слова, які вийшли (або поки не

увійшли) з активного вжитку: історизми, архаїзми, неологізми. З іншого боку, деякі слова, що отримали досить широке застосування, починають об'єктивно застарівати і зникати з правового вжитку. У юридичну і повсякденну термінологію повертаються терміни, які тривалий час вважалися застарілими, наприклад: «присяжні», «волость», «земське зібрання» тощо. У таких випадках необхідно усвідомити точний сучасний зміст використовуваного раніше «застарілого» слова, переконавшись, чи набуло воно поширення [13, с. 59].

При регулюванні вузькоспеціальних питань нерідко виникає необхідність у використанні *спеціальної термінології* (технічної або наукової). Технічною термінологією ряснують будівельні норми й правила, правила техніки безпеки та дорожнього руху, експлуатації джерел підвищеної небезпеки. Очевидно, що повністю уникнути вживання вузькоспеціальних термінів неможливо, тому слід керуватися правилом максимального обмеження їх використання. У крайньому випадку такі терміни вимагають спеціального визначення в тексті юридичного документа (як правило, це робиться на початку тексту; такий прийом підвищує ефективність правозастосування, усуває можливе незрозуміння або багатозначність) [13, с. 59].

Українська мова дуже багата і виразна. Її даністю та її багатством є багатозначність слів, величезна кількість синонімів та омонімів. Цю особливість мови слід грамотно використовувати при роботі з юридичними документами.

Синонімія виступає як вільне уточнення думки (волі) законодавця без наступного «дужкового» супроводу еквівалентних слів та словосполучень. За своєю природою цей прийом законодавчої техніки мало відрізняється від літературного прийому використання іншого слова чи словосполучення для простоти й чіткості вираження думки [1, с. 152].

Неправильне використання синонімів у юридичних документах призводить до спотворення його змісту і зрештою знижує ефективність застосування правової норми, яка в результаті не виконує свою основну функцію регулювання відповідних суспільних відносин. Невдало підібраний синонім здатний звужити чи розширити зміст документа. Не слід боятися повторювати слова. Як уже говорилося раніше, слід віддавати перевагу практичному фактору. Це усуне багатозначність прочитання і тлумачення, можливі побічні ефекти, підвищить ефективність дії норми [13, с. 59].

Омоніми – слова, що мають однакове напи-

сання або вимову, але різні за значенням – також вимагають особливої уваги при їх використанні (наприклад «відвід судді» і «відвід землі»). Для підвищення ефективності сприйняття тексту, що містить омоніми, можна керуватися двома простими правилами: адаптувати слово-омонім пропозицією тексту юридичного документа; супроводжувати омоніми з нетотожною вимовою знаками наголосу. У юридичному спілкуванні, як і в усіх інших формах професійного спілкування, прийнято використовувати спеціальні слова й вирази зі значенням, відмінним від загальнонавживаного. Спеціальна термінологія часом має закритий характер, а її справжній зміст може розпізнати тільки юрист-професіонал. Тільки в юриспруденції використовуються поняття «дієздатність», «субсидіарна відповідальність» тощо [13, с. 60].

Є. Шугріна подає п'ять основних правил формулювання юридичних термінів. *Перше правило* робить акцент на тому, що, розглядаючи конкретні юридичні явища, слід розрізняти слова «поняття» і «визначення». *Поняття* – це коротке найменування явища, а *визначення* – сукупність складових ознак і властивостей явища. Синонімом слова «поняття» є слово «термін», а синонімом «визначення» – слово «дефініція». Як-от: споживач – це поняття, а фізична особа, яка купує товар для особистих, побутових потреб, – визначення споживача; трудовий договір – поняття, а угода між роботодавцем та працівником – це визначення трудового договору.

Друге правило говорить про те, що для того, щоб розкрити зміст поняття, слід перерахувати лише найважливіші ознаки, але не всі вони стосуються поняття. Використовувані вираження повинні давати найбільш загальне, зовнішнє уявлення про характер описуваного явища. Поняття повинно бути коротким, тобто включати не більше трьох-п'яти слів (в ідеалі – не більше двох). Серед цих слів не повинно бути дієслів, займенників і прислівників. Наприклад, чітке уявлення дають поняття «умисне вбивство», «адміністративні стягнення», «джерело підвищеної небезпеки».

Третє правило говорить про те, що в ухвалі повинні вказуватися необхідні й достатні ознаки даного явища, що не дозволяють сплутати його з жодним іншим. Ці ознаки виявляються за допомогою методів аналізу або синтезу. Наприклад, сказати, що людина – це жива істота, означає ототожнити людину з тваринами, а сказати «людина – розумна істота» – означає виявити суттєву для людини ознаку.

Згідно з *четвертим правилом*, визначення

повинно бути коротким і чітким, містити ключове слово (іменник), навколо якого групуються прикметники та інші частини мови, що фіксують основні ознаки явища.

П'яте правило стверджує, що в тлумаченні поняття неприпустимо використовувати термін, що вимагає додаткових пояснень. Інакше кажучи, не можна пояснювати слово через слово, яке визначається. Наприклад, фраза «безпека – це безпека людини, суспільства і держави» некоректна з точки зору юридичної техніки, а таке визначення, як «депутат – це депутат, який має статус депутата», і зовсім викликає сміх [13, с. 64–65].

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про інформацію», суб'єктами інформаційних відносин є: громадяни України; юридичні особи; держава. Суб'єктами інформаційних відносин відповідно до цього Закону можуть бути також інші держави, їх громадяни та юридичні особи, міжнародні організації та особи без громадянства [14]. Частина 1 цієї статті чітко визначає лише один суб'єкт інформаційних відносин – громадян України. Інші суб'єкти – юридичні особи та держава – не персоніфіковані. З ч. 2 цієї статті можна зробити висновок, що мова йде про українські юридичні особи та державу України. Проте ч. 2 цієї статті не визначає умов, за яких суб'єктами інформаційних відносин можуть стати «інші держави, їх громадяни та юридичні особи, міжнародні організації та особи без громадянства».

Словосполучення «можуть бути» тут ужито некоректно, адже далі закон у жодній статті не встановлює додаткових правил для набуття статусу суб'єкта інформаційних відносин «інших держав, їх громадян та юридичних осіб, міжнародних організацій та осіб без громадянства». Це може означати:

1) законодавець мав на увазі, що й інші держави, їх громадяни, юридичні особи користуються усіма правами українських суб'єктів інформаційних відносин (допущено порушення правил законодавчої техніки при написанні правових норм);

2) законодавець свідомо зробив такий припис із метою, щоб іноземні громадяни, особи без громадянства могли користуватися цим законом у повному обсязі лише за умови дотримання певних вимог, визначених іншим нормативно-правовим актом [15, с. 95].

Така коротка ілюстрація деяких проблемних місць у Законі України «Про інформацію» дозволяє зробити висновок, що нормативно-правовий акт підготовлено не досить ретельно. Під час його підготовки не було дотримано правила єдності термінології. Закон був би більш простим і зрозумілим, якби законодавець чітко визначив суб'єктів інформаційних відносин із подальшим використанням цього терміна в тексті закону, вирізняючи лише окремі правила у необхідних випадках для фізичних осіб, юридичних осіб та держави.

З вищеведеного можна зробити висновок, що юридична термінологія разом із техніко-юридичними правилами побудови й формулювання правових норм є специфічними засобами вираження змісту нормативно-правового акта. Мова й термінологія нормативно-правового акта – складові юридичного письма, яке, у свою чергу, є інструментарієм юридичної техніки. Висока якість юридичного письма здатна забезпечити належну якість та ефективність усього законодавчого масиву, що, безумовно, сприятиме адекватному впливу законодавства на політичні, економічні та соціальні відносини в державі.

У принципі, займаючи незначний обсяг нормативного тексту, юридична термінологія являє собою його базу й смисловий фундамент. Основний фонд юридичної термінології міститься у нормативно-правових актах. Саме вони визначають термінологічні еталони. Дослідження давніх українських термінологічних джерел, ґрунтовне наукове розроблення юридичних понять, логічний аналіз і точне визначення, упорядкування правової термінології та вирішення її функціональних проблем – основні шляхи вдосконалення юридичних термінів в Україні.

Список використаної літератури

1. Законодательная техника / отв. ред. Ю. А. Тихомиров. – М. : Городец, 2000. – 268 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / упор. Бусел В. Т. – К. : Перун, 2005. – 1728 с.
3. ДСТУ 3966–2000. Термінологія. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять. – К., 2000. – 32 с.
4. Рицар Б. Основні помилки розробників термінологічних стандартів (на прикладі проєктів ДСТУ) / Б. Рицар, Р. Микульчик // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2006. – № 559. Проблеми української термінології. – С. 121–126.
5. Давыдова М. Л. Теоретические и методологические проблемы понятия и состава юридической техники : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / М. Л. Давыдова. – Волгоград, 2010. – 408 с.

6. Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 6 / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – 768 с.
7. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун. – 2-ге вид. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2010. – 520 с.
8. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун ; пер. з рос. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.
9. Пчелкин А. В. Терминология закона в условиях научно-технического прогресса / А. В. Пчелкин // Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы : материалы Междунар. «круглого стола» (Черновцы, 21–23 сентября 2006 г.) / под ред. В. М. Баранова, П. С. Пацуркивского, Г. О. Матюшина. – Н. Новгород : Нижегород. иссл. науч.-приклад. центр «Юрид. техника», 2007. – 1456 с.
10. Бержерон Р. Правила нормопроектвання / Р. Бержерон. – Оттава : Канад. агентство міжнар. розвитку, 1999. – 53 с.
11. Ткачук А. Законодавча техніка. Як готувати проекти законів : [практ. посіб.] / А. Ткачук. – К. : Ін-т громад. сусп-ва, 2004. – 184 с.
12. Правила оформлення проектів законів та основні вимоги законодавчої техніки : [метод. рекомендації] / заг. ред. В. П. Крижанівського. – К. : Апарат Верховної Ради України, 2007. – 32 с.
13. Шугрина Е. С. Техника юридического письма : [учеб.-практ. пособие] / Е. С. Шугрина. – М. : Дело, 2000. – 272 с.
14. Про інформацію : закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2657-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48 – Ст. 650.
15. Артеменко В. Проектування нормативно-правових актів : [навч. посіб.] / В. Артеменко. – К. : Фонд «Європа ХХІ», 2007. – 256 с.

Надійшла до редколегії 16.11.2010

ОНИЩУК И. И. ТЕРМИНОЛОГИЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО АКТА

Освещена проблема терминологии нормативно-правового акта. Рассмотрены основные правила формулирования юридических терминов.

ONYSHCHUK I. THE TERMINOLOGY OF LEGAL ACT

The problem of legal act terminology is lightened. The main rules of formulating legal terms are outlined.

УДК 342.1

О. І. РАДЧЕНКО,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного та міжнародного права
Харківського національного університету внутрішніх справ*

КОНЦЕПЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ДЕРЖАВИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Досліджено історико-правові аспекти державотворчого процесу як невід’ємної складової цивілізаційного розвитку людства. Проаналізовано основні етапи формування концепції конституційної держави в сучасному світі, її відображення у перших конституціях як актах найвищої юридичної сили. Наголошено, що саме конституційна держава є запорукою сталого еволюційного розвитку країни, забезпечення основних прав та свобод людини і громадянина, належного функціонування системи базових інститутів громадянського суспільства.

Держава є багатограним суспільним політико-правовим феноменом, який став чи не найважливішим і найвідомішим надбанням людської цивілізації. Словник конституційного права визначає термін «держава» як центральний інститут механізму здійснення публічної влади, до якого тяжіють усі інші елементи політичної системи і який відрізняється від інших політичних інститутів найвищою концентра-

цією влади, суверенністю й універсальністю, наявністю власної території та цілою низкою виняткових прав: на правотворчість, на застосування найбільш серйозних заходів примусу, на справляння податків [1, с. 102].

Будь-яка сучасна держава має низку обов’язкових зовнішніх атрибутів і внутрішніх (сутнісних) ознак, які її характеризують якісно. Система цих ознак формувалася поступово